

"וזה לך האות" – רשמים מפרשנותו של

פסוק במעמד הסנה¹

דוד מישאל דוידוביץ

- א. מבוא
- ב. הקשיים
- ג. הסברי הפרשנים לפסוק
- ד. מבנה הפסוק
- ה. רווחים נוספים בפרשנות זו
- ו. סיכום

א. מבוא

מעמד הסנה הוא ההתגלות הראשונה של ה' למשה, בה ה' מצווה אותו ללכת ולהוציא את ישראל ממצרים, על מנת להביאם אל ארץ ישראל "ארץ זבת חלב ודבש". לשם לכך, ה' מציג למשה את הקשיים אותם חווה העם במצרים, ומטיל עליו את האחריות לקום ולהוציאם. בתגובה, משה מנסה לסרב למינוי לשליחות זו בידי ה', באמצעות טיעונים שונים. אתמקד בשאלתו הראשונה של משה, ובייחוד בתשובת ה' לו.

ראשית משה מגיב:

ויאמר משה אל ה-להים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים:

(ג, יא)

משה שואל את ה', כיצד הוא אמור להוציא את ישראל ממצרים, והרי "מי אנכי" – כיצד הוא יוכל להוציאם.

ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה:

(ג, יב)

תשובת ה' פשוטה לכאורה, "כי אהיה עמך", ה' הוא זה שיוציא את העם, ואילו משה הוא רק שליחו – ובהתאם לכך "לא שלך היא, כי אם משלי" (רש"י ג, יב).

¹ הפניות סתמיות במאמר זה הן לספר שמות.

החלק המאתגר בתשובת ה' הוא ההמשך, "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה". ההסבר הראשוני לפסוק זה הוא שה' נותן למשה אות, על מנת שיאמינו לו ישראל על כך שנשלח בידי ה'. אות זה הוא מעמד הר סיני, שבו נבואתו של משה תוכת לעיני כל, שהרי כל העם יחווה את הנבואה בעצמו. כפי שנאמר לפני המעמד עצמו: "וגם בך יאמינו לעולם" (יט, ט).

כך שיוצא, לכאורה, ששאלת משה היא כיצד יצליח, ואילו ה' עונה שהוא יצליח בעזרתו של ה', ובנוסף נותן לו אות על מנת לחזק את שליחותו.

על אף פשטותה של הבנה זו, כמעט אף אחד מהפרשנים לא פירש כך פסוק זה. וזאת בהתאם לכמה וכמה קשיים הקיימים בפסוק זה, ובפירושו זה בפרט².

ב. הקשיים

ראשית, קושי בסיסי אותו העלו פרשנים רבים, הוא כיצד מעמד הר סיני יסייע לפתור את הבעיה הניצבת לפני משה? והרי במידה שהאות נועד לשכנע את העם באמיתת נבואתו של משה – האות נועד להתקיים לפני הרגע בו נבואתו של משה תאוטגר, אך בנידון זה, אות מעמד הר סיני מתרחש רק לאחר היציאה ממצרים. בהתאם לכך יש לשאול, כיצד אות עתידי מוכיח לעם שהנביא העומד לפניו הוא אכן נביא אמת³.

בעיה נוספת עולה מהמשך ההתגלות, שם משה מקשה על ה': "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה'" (ד, א). לפי ההסבר שהוצע לפסוק יב, כבר ניתן למשה אות על מנת להוכיח את נבואתו – ומדוע הוא מקשה לשאול אות נוסף? במידה שהוא הבין שהאות הקודם איננו מספק, שכן יתרחש רק בעתיד, היה עליו לבקש אות אמין מיד לאחר מכן – ולא לעבור לשאלה אחרת בלתי תלויה ("מה שמו"). מה גם, שהאות הנוסף אכן איננו רלוונטי, במידה שמעמד הר סיני כשלעצמו מהווה אות כלפי העם.

בעיה שלישית קשורה לרצף האירועים. מעמד הר סיני מתרחש רק בעוד זמן מה, כך שברגעי ההתגלות משה יודע עליו רק מה שה' סיפר לו: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה" – אם נדקדק בתוכנו של היגד זה, לא מצוין כאן שתהיה התגלות לעם כלל, ולא שיתקיימו ניסים על ההר, אלא אך ורק שמצופה מעם ישראל שכחלק מיציאת מצרים יעשו עבודת ה' ציבורית בהר זה. בהתאם לכך, משה, שעדיין לא היה במעמד הר סיני, איננו יכול לדעת כיצד מעמד זה ישמש כאות – שהרי מדובר במעשה אנושי ולא מעשה -להי, ואם כך

² הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ח, ב) הלך בכיוון הדומה לכיוון זה.

³ עיין לדוגמה במלבי"ם על אתר: "מ"ש וזה לך האות ובהוציאך וכו' איך תלה האות בדבר שעתיד להיות אחרי ימים רבים".

”וזה לך האות” – רשמים מפרשנותו של פסוק במעמד הסנה

איננו יכול להוכיח את היותו שלוח בידי ה'. במידה שאכן כוונת ה' להתגלות שתתרחש בהר סיני, היה ראוי להכתב 'בהוציאך את העם ממצרים אתגלה לעיני העם על ההר הזה'.

כך שיוצא שישנן שלוש בעיות בהבנה זו: מועד התרחשות האות, ייתורו של האות ותוכנו של האות.

כיוון עקרוני שני בו ניתן ללכת בהבנת פסוק זה, הוא ההבנה לפיה האות נועד למשה. משה, על אף ההתגלות, איננו בטוח בהצלחת השליחות, מה שנובע מכך שאיננו בטוח ביכולותיו – בהתאם לכך ה' מבטיח לו אות על הצלחת השליחות.

גם על כיוון זה קשים הקושי הראשון והקושי השלישי, ומלבדם אף קושי נוסף. בהתאם להצעת קריאה זו, יוצא שהאות הוא גם "כי אהיה עמך" וגם "כי אנכי שלחתיך" – כאשר מובנן של שתי האמירות הללו זהה למדי, ובהתאם לכך החזרתיות בפסוק מיותרת. ניתן היה לכתוב במקום זאת: 'כי אהיה עמך וזה לך האות בהוציאך את העם ממצרים...' ומשמעותו של הפסוק לא הייתה נגרעת.

זאת מלבד השאלה מדוע משה, הנמצא באמצע מעמד - להי, דורש חיזוק על כך שהוא בשליחות - להיות. מדוע נדרש אות על כך שה' שולח אותו, כאשר ה' יכול בפשטות להגיד לו זאת – ותוכנה של האמירה בעצם המעמד היא המעידה על השליחות. כך שיוצא שכיוון זה בהבנת הפסוק גם הוא נתקל בקושי.

ג. הסברי הפרשנים לפסוק

בפרשנים עולים כמה וכמה כיוונים נוספים, להלן כמה מהם:

האבן עזרא מציע הבנה שונה במילה אות, לפיה האות משמעותו מטרה, תכלית. בהתאם לכך תשובת ה' היא שמשה יצליח בשליחותו "כי אהיה עמך" וששלחו להוציא את העם ממצרים לתכלית עבודת ה' על ההר הזה. ניתן להתלבט האם פירושו של האבן עזרא מתאים בדיוק למשמעותה של המילה אות, אך אף אם אות אכן מתפקד כ'תכלית' עדיין אין זה מתאים כל כך במקרה זה, שכן יוצא שהמילים "כי אנכי שלחתיך" המופיעות באמצע הפסוק קוטעות את ההבנה הנ"ל. במידה שאכן הפסוק היה "כי אהיה עמך וזה לך האות בהוציאך את העם ממצרים תעבדון [...]..." ניתן היה ללכת בצורה פשוטה יותר לכיוון זה (אף שאז היה ראוי להתלבט בינו לבין הפרשנות ה'פשוטה' של הפסוק). תשובתו של האבן עזרא מתאימה לבעיית התרחשות העתידית של האות, אך לא מתאימה לפשטו.

הרמב"ן, בפירושו על דרך הפשט, מציע הבנה שונה בשאלתו של משה. משה מקשה "וכי אוציא את ישראל ממצרים" – הרמב"ן מפרש שבהוצאה זו הכוונה היא לא לחלק הדווקאי

של ההוצאה, אלא להכנסת העם לארץ ישראל. בהתאם לכך, הרמב"ן מסביר שהאות פותר את הקושי שבהכנסת העם לארץ (הליכתם בעקבות משה במדבר, מלחמה קשה בעמי הארץ) בכך שזמן מועט לאחר היציאה ממצרים, שתהיה קלה לביצוע, יתרחש מעמד הר סיני – שבו תחזק האמונה של העם במשה כאמונה שאין אחריה ערעור – ולאחר מכן יוכל משה להכניס את העם לארץ. הבעיה העיקרית היא בכך שקשה להכניס לדברי משה "וכי אוציא" – את המשמעות ו'וכי אביא', שכן במידה שהדגש בדברי משה הוא ההכנסה – זה מה שהיה עליו להגיד. זאת, כמובן, מלבד הקושי השלישי שנמנה לעיל. במידה שמשה לא הקשה על הכניסה לארץ, קשה להניח שזה האות שה' הביא לו⁴.

רש"י מחלק את תשובת ה' בצורה שונה. החלק הראשון "כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" נועד לענות לשאלתו של משה "מי אנכי כי אלך אל פרעה" ואילו "בהוציאך את העם ממצרים [...] נועד לענות לשאלתו של משה – "וכי אוציא את בני ישראל ממצרים". לפי הבנת רש"י, שאלתו השנייה של משה היא באיזה זכות זכאים עם ישראל לכך שייצאו ממצרים – ותשובת ה' היא שעם ישראל יעבוד את ה' על הר סיני – וזוהי זכותו. כיוון זה קשה הן במישור המהותי – שכן לא מצינו באף אחת מהשאלות האחרות, ולכאורה אף לא במהלך ההליכה במדבר, מקרה בו משה רוצה שה' לא יחוס על עם ישראל – וקשה לקבל את זה שכאן משה מוכן שהעם יישאר בשעבוד עוד. מלבד זאת, חלוקת הפסוק של רש"י באמצעו הינה שרירותית במידת מה, שכן לדבריו היה ראוי להיכתב 'כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך ובהוציאך את העם [...] – ללא קישור בין שני חלקי הפסוק. נדמה שחלקו השני הוא המשך ישיר, ושלא ניתן לקרוא אחרת.

ישנם כיוונים נוספים העולים בפרשנים, אך הם מבוססים על כיוונים יסודיים אלו לפסוק, ובעיקר משנים את מטרת האות או טוענים שמעמד הר סיני איננו האות המוזכר בפסוק.

הפרשנים ההולכים בכיוון השלישי, ולפיהם מעמד הר סיני איננו האות, מסבירים שהאות המדובר הוא מעמד הסנה – הבורע מבלי להתאכל בנוכחותו של משה כל אותה העת. הסבר זה מקדם את פתרון של כמה מהבעיות שהועלו בהתחלה, אך לפחות בשיטת רש"י, עדיין איננו מספק בהבנת פשט הפסוק.

⁴ גם הקושי השני קשה במידת מה על הסברו של הרמב"ן, אך מדבריו ניתן להבין את היחס שלו לפער שבין האותות. מעמד הר סיני הוא 'אות ברית', הוא משמש כאות מהותי לקשר שבין ישראל לה', וברמה העקרונית הוא האות הנדרש. לעומת זאת האותות ה'קטנים', נועדו לפתור את בעיית האמון של העם לקראת היציאה, בעיה שלפי הרמב"ן ייתכן שלא תתקיים, שכן 'קל' להאמין למי שמבטיח הבטחות טובות וקלות – כמו ההבטחה לצאת משעבוד. ובהתאם לכך משה מעלה את הבעיה הזו רק לאחר מכן, בעיה זו היא ברמה הטכנית ולא ברמה המהותית.

”וזה לך האות” – רשמים מפרשנותו של פסוק במעמד הסנה

ד. מבנה הפסוק

מרבית הפרשנים, וכך גם הפירושים שהובאו לעיל, מפרשים את הפסוק בהתאם לחלוקה ליחידות הבאות ובתבנית זו:

- א. “כי אהיה עמך
- ב. וזה לך האות כי אנכי שלחתיך
- ג. בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה”

מתוך פירוש מבני זה יוצאת אחת משתי האפשרויות. אפשרות ראשונה, היא האפשרות לפיה האות המדובר בהיגד השני הוא המציאות המבוארת בהיגד השלישי. האפשרות השנייה היא שההיגדים הראשונים הם הקשורים זה לזה, האות מוכיח את זה שה' יהיה עם משה. לפי זה, ההתייחסות לגבי הוצאת העם ממצרים באה עקב אחת משתי סיבות. אחת היא שהסבר זה בא על מנת לענות לשאלתו השנייה של משה (וכי אוציא...), וסיבה שנייה שניתן להציע היא שההיגד השלישי הוא היגד שבא לפרש נתון בלתי תלוי, למשל את משמעותו של האות המצוין בהיגד השני⁵.

כפי שעלה בהתייחסויות קודם, שתי הקריאות המבניות האלו בפסוק נתקלות בבעיות בפשט הפסוק.

בהתאם לכך, ניתן להציע מבנה יסודי אחר לפסוק, ושבהתאם אליו ניתן יהיה למצוא תירוץ המתיישב עם פשוטו. מבנה זה מסודר כך:

- א. “כי אהיה עמך וזה לך האות
- ב. כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה”

בהתאם לחלוקה זו ניתן להציע את הפירוש הבא:

משה שואל את ה' שתי שאלות: “מי אנכי כי אלך אל פרעה”, “וכי אוציא את בני ישראל ממצרים” – שואל בשני “כיי”. בהתאם לכך ה' עונה בשני “כיי”, ראשון כנגד ראשון ואחרון כנגד אחרון. כנגד שאלת משה על עמידתו לפני פרעה – שיכול להורגו – עונה ה' שהוא יצילו וייתן כוח בידו, ומוסיף על כך את אות הסנה, כפי שהוצע בפירושו של רש"י⁶. כך שיוצא שעיקר החלק הראשון הוא חיזוק אישי למשה, שמפחד מכישלונה של שליחתו חשובה זו.

שאלתו השנייה של משה מעט יותר מורכבת, וכך גם התשובה לה. נראה שיש להסביר ששאלתו של משה היא מצד הבעיה ב'קריאת השם', במובן מסוים, במידה שמשה יהיה

⁵ ובכיוון זה הולכת ד"ר תמר ורדיגר במאמרה במגדים יב' וזה לך האות כי אנכי שלחתיך.

⁶ “כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אוכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניוזק”.

המוציא של העם ממצרים – ובמידה שלא יתרחש מעמד כללי בו העם יתחייב אל ה' – יוצא שמשוה יהיה המוציא והמביא הבלעדי של העם, משה יהיה המנהיג הבלתי מעורער ועליו יקרא שם העם, 'עם משה'. משה איננו רואה זאת בעין יפה, ואיננו חושב שמעמד זה כראש האומה מתאים לו: "וכי אוציא [אני] את בני ישראל ממצרים". הבנת תשובת ה' למשה נשענת על ההבנה לפיה למילה "כי" ישנן כמה וכמה משמעויות שונות, אחת המשמעויות היא 'משום'. בהתאם לכך, תשובת ה' למשה היא שמשום שה' שלח את משה, ובכך נוצרה בעיה זו, יתקיים מעמד כללי של עבודת ה' מצד העם. במעמד זה הם יקבלו את שם 'עם ה'', ולא עם משה, כך שאין למשה ממה לחשוש (והיבט מסוים הקשור לכך הוא שהם יגיעו למקום בו משה עצמו קיבל את מינוי השליחות הזה, ובכך ייודעו לחלוטין שאין הוא מעצמו הוציאם).⁷

ה. רווחים נוספים בפרשנות זו

מלבד היתרון בעצם הקריאה של תשובת ה' למשה כשלעצמה, ניתן להצביע על כמה יתרונות נוספים. ראשית, כנגד שתי השאלות של משה בשאלתו, המחולקות על ידי "כי", עונה ה' שתי תשובות המחולקות על ידי המילה "כי".

יתרון נוסף העולה כאן הוא ההתאמה לסוג השאלות הקיים במעמד הסנה. לאורך כל מעמד הסנה שאלותיו של משה נובעות בעיקר מפקפוק עצמי, ובהתאם לפירוש זה יוצא שגם כאן המשמעות של שני חלקי השאלה הוא פקפוק זהה.

יתרון נוסף הנובע מתמיהה כללית הקיימת בשאלתו של משה, שלה לא מצאתי אף תשובה אחרת בפרשנים. במהלך הדיון, ה' מצווה את משה "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (ג, י). משה בתגובה מקשה: "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (ג, יא), מעט קשה שמשה בדבריו משמיט הן היותו 'שליח' בידי ה' והן את היותם של עם בני ישראל עם בני ישראל, וקורא להם בני ישראל בלבד. השמטה זו מוזרה עוד יותר לאור תשובת ה' למשה שבה נוקט שוב כי: "כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה" (ג, יב). ה' בתשובתו מחזיר

⁷ ניתן באופן עקרוני להקשות על כך שהתבנית הקלאסית במקרים שבהם "כי" משמש כ"משום" או כהוראת סיבה הוא מופיע בין העובדה המתוארת לבין הסיבה המצדיקה אותה, ולא מצינו מקרה שבו "כי" מתפקד כהוראת הסיבה בראשית המשפט. דוגמה למבנה הקלאסי ניתן לראות בפסוק זה: וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' -להים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה (בראשית ב, ה). העובדה המתוארת היא "וכל שיח השדה..." וההסבר אליה הוא ש"לא המטיר [...]...", וזאת לעומת המקרה אצלנו.

עם זאת, ניתן להביא עוד כמה וכמה מקרים בתורה שבהם מילת הקישור "כי" משמשת כהוראת "משום" כבר לפני חלק הסיבה. דוגמה מובהקת לכך היא מהענישה לאחר חטא עץ הדעת: "ויאמר ה' -להים אל הנחש כי עשית זאת ארוור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה על גחנך תלך ועפר תאכל כל ימי חיך" (בראשית ג, יד) כאשר בפסוק זה הסיבה היא "עשית זאת" וההשלכה היא "ארוור אתה" ואילו המילה "כי" מופיע לפני הסיבה, בדומה למתרחש אצלנו. וכך ניתן לראות בדוגמאות נוספות, למשל בראשית ג, יז.

”וזה לך האות” – רשמים מפרשנותו של פסוק במעמד הסנה

בחזרה הן את כינוי השליח ביחס למשה והן את כינוי העם ביחס לבני ישראל. בהתאם לקריאה שהוצעה קודם, ייתכן להציע רובד נוסף, והוא שמשה, בראשית שאלתו, חושב שהדרך בה הוא מצווה להוציא את העם ממצרים היא מרידה, בריחה או בקשה חברתית – וזאת בהתאם לכך שעוד לא ניתן לו אף רובד ’-להי’ ליציאה זו. ייתכן שהוא רואה ממש את עצמו כנדרש לכוונן עם מאוסף עבדים. בהתאם לכך, משה איננו רואה באנשים אותם נשלח להוציא עם, ולא תופס מעצמו כשליח – שכן השליחות המדוברת איננה שליחות רצופה בשם ה’ בעיניו, אלא מעין הוראה נבואית לפעולה. מכך נובעים שני הקשיים שהוצעו לעיל, הן ברובד המעשי והן ברובד העקרוני (קריאת השם).

לכך ה’ עונה ומחדד – שהעם הוא כבר עם, ובהתאם לכך – שמם לא יקרא על שמו, ושמה הוא שליח בלבד. עם זאת, לאור הסיכון הקיים בהוצאת עם ישראל בידי שליח – ה’ אכן דורש שלאחר היציאה ממצרים, יעשה מעמד של עבודה כללית. מעמד זה יסייע להפוך את עם ישראל לעם ה’ באופן ישיר, וימנע שגיאה שעלולה להיווצר כתוצאה מנוכחותו הדרמטית של משה⁸.

ו. סיכום

במאמר זה הצענו להבין ששאלת משה ”וכי אוציא את בני ישראל ממצרים” מביעה חשש עקרוני מכך שייוצר כאן עם חדש שייחוס אליו, מעמד אליו משה חושב שאיננו מתאים, ואולי אף חושב שעיצובו של עם ישראל בצורה הזאת יפגע בסיכויו של עם ישראל להגשים את ייעודו. בהתאם לכך ניתן להבין את תשובת ה’ ”כי אנכי שלחתיך, בהוציאת את העם ממצרים תעבדון את ה-להים על ההר הזה” – כתשובה המסבירה את היחס שבין השליח לשולחו בצורה יותר נכונה, ומתקנת את ההבנה השגויה שנוצרה אצל משה כאשר לטיב השליחות, הבנה שבשלה הייתה התנגדותו הראשונית.

מהסבר זה עולה חידוד מסוים ליחסם של עם ישראל ושל ה’. ה’ הוא המוציא של עם ישראל ממצרים, אף אם זה נעשה באמצעות שליח ולא בצורה ישירה. על ידי כך ועל ידי מעמד הר סיני והעבודה הציבורית המתרחשת בו, קונה לו לעם את עם ישראל וקורא עליו את שמו. רווח נוסף הוא ירידה עמוקה לאופיו של משה, שגם כאן ניכר כיצד הוא מחדד דואג לעם, ומאידך איננו חפץ ב’גדולה’ הנלווית לתפקיד המושיע, ונוהג בענווה.

⁸ ובהקשר זה, ראוי לציין שאכן ייתכן קשר בין חשש זה שאותו בא למנוע מעמד הר סיני, לבין חטא העגל (עיינו בעיקר לב, א) – שהתממש באורו של אותו המעמד – ואולי מעיד על כך שהמעמד הדרמטי לא צלח בצורה מלאה. מה גם שגם במעמד הר סיני ישנה התפלמסות מסויימת סביב עמו של מי הוא עם ישראל. ”וידבר ה’ אל משה לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים” (לב, ז) – ”ויאמר למה ה’ יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה” (לב, יא).